

4. Arz ve Talep Gelişmeleri

İktisadi faaliyet yılın ikinci çeyreğinde dönemlik bazda artış göstermiş, ancak bu artış Temmuz Enflasyon Raporu'nda çizilen görünümle uyumlu olarak ilk çeyrek artışından daha düşük oranda gerçekleşmiştir. Bu dönemde, nihai yurt içi talebin yıllık büyümeye katkısı, hem kamu hem özel kesim kaynaklı olmak üzere, tüketim kanalıyla devam etmiştir. Diğer taraftan, süregelen jeopolitik gerginliklerin yanı sıra turizm sektöründeki daralmanın derinleşmesiyle birlikte net ihracatın büyümeye olumsuz katkısı artmıştır.

Mevcut göstergeler, iktisadi faaliyetin üçüncü çeyrekte dönemlik bazda daralabileceğine işaret etmektedir. Mevsimsel yapısı gereği, turizm gelirlerindeki kayıpların iktisadi faaliyet üzerindeki olumsuz etkisi üçüncü çeyrekte belirginleşecektir. Temmuz ayında yurt içinde yaşanan belirsizlik ortamının olumsuz etkileri ve bayram tatillerinin uzatılmasıyla ortaya çıkan iş günü kayıpları büyümeyi kısıtlayıcı diğer etmenlerdir. İktisadi faaliyetteki yavaşlamaya bağlı olarak, istihdam artış hızında yavaşlama ve işsizlik oranında da artış beklenmektedir.

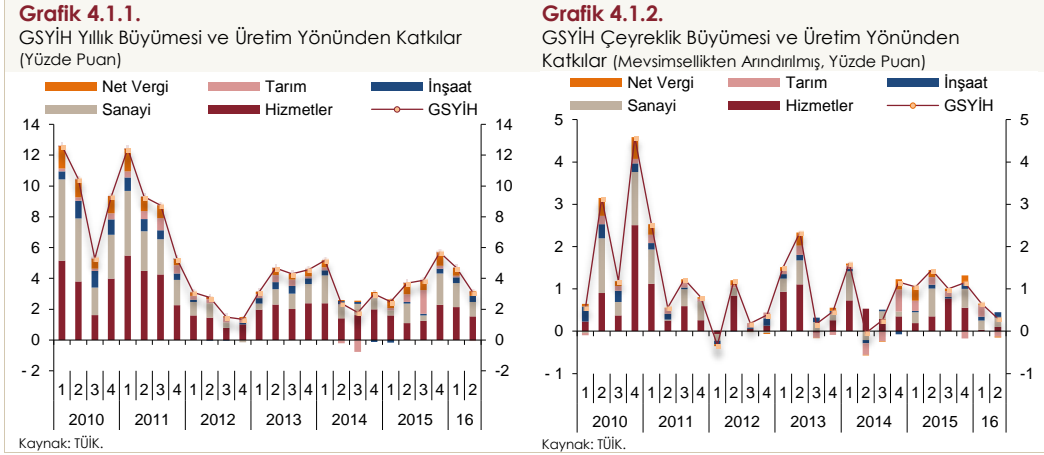
Bununla birlikte, yakın dönemde açıklanan veriler, üçüncü çeyrekteki daralmanın geçici olduğu ve iktisadi faaliyetin yılın son çeyreğinde toparlanacağı yönünde sinyal vermektedir. Ağustos ve Eylül ayına ait üretim, talep ve dış ticaret göstergeleri, Temmuz ayındaki sert düşüşlerin kalıcı olmadığını ve kayıpların telafi edilmeye başladığını göstermiştir. Parasal duruşun daha destekleyici bir konuma gelmesi, makroihtiyati tedbirler ve diğer teşvik önlemleri yılın son çeyreğinde iktisadi faaliyetin toparlanma eğilimine gireceğine işaret etmektedir. Nitekim tüketici kredilerinde kısmi toparlanma sinyalleri gözlenmektedir. Önümüzdeki dönemde belirsizliklerin azalmasıyla üretici ve tüketici güveninin yeniden tesis edilmesi, talep uyancı politikaların tüketim harcamalarını desteklemesi ve net ihracatın olumsuz katkısının azalmasının ekonomideki toparlanmanın başlıca unsurları olacağı tahmin edilmektedir.

2017 yılına ilişkin büyüme görünümü, güçlü bir ana eğilime işaret etmemekle birlikte, bir dizi olumsuz şokun bir arada yaşandığı 2016 yılına kıyasla daha olumlu değerlendirilmektedir. Normalleşme sürecinde gerek turizm gelirlerinde gerekse Rusya'ya yapılan ihracatta öngörülen kısmi iyileşmenin büyümeye olumlu katkı yapacağı beklenmektedir. Ayrıca, son dönemde açıklanan teşvik paketlerinin büyümeye desteğinin özellikle 2017 yılında gözleneceği tahmin edilmektedir. Petrol fiyatlarındaki olası artış, cari açık üzerinde yukarı yönlü baskı oluşturacak olsa da petrol ihracatçısı ülkelerin gelirlerini artırarak ihracatımıza ve dolayısıyla büyümeye destek verebilecektir. Bununla birlikte, küresel ekonominin büyüme hızı ve gelişmiş ülke para politikalarına ilişkin belirsizlikler, sermaye akımlarının seyri ve jeopolitik gelişmeler büyüme üzerinde aşağı yönlü risk oluşturan başlıca unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

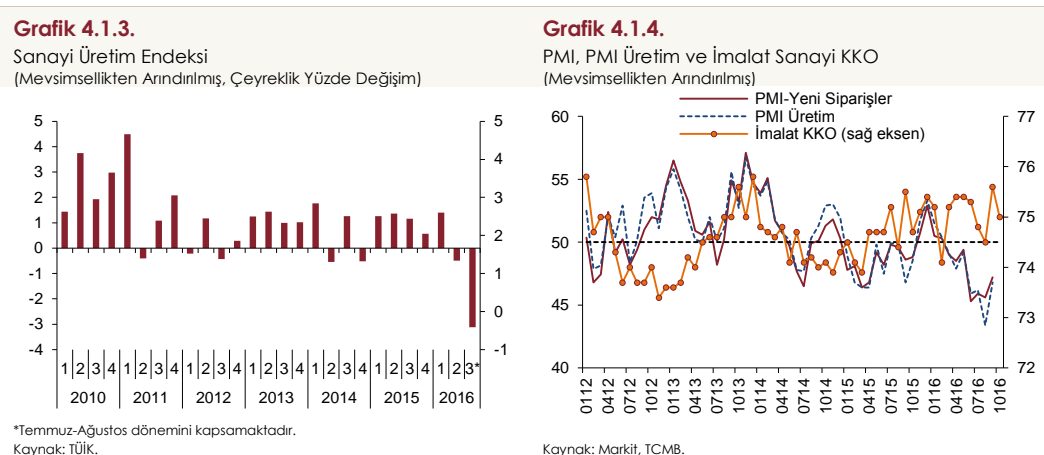
4.1. Arz Gelişmeleri

TÜİK tarafından açıklanan verilere göre, 2016 yılının ikinci çeyreğinde GSYİH bir önceki yılın aynı çeyreğine göre yüzde 3,1 oranında artmıştır. İkinci çeyrekte tarım dışındaki tüm ana sektörlerin katma değerinde yıllık bazda artış kaydedilmiştir (Grafik 4.1.1). Sanayi katma değeri yüzde 3,2, hizmet katma değeri yüzde 3,1 oranında artarken inşaat katma değerindeki artış hızlanarak yüzde 7 olmuştur. Tarım katma değeri ise baz etkisi ve kuraklık gibi nedenlerle yüzde 1 oranında azalmıştır.

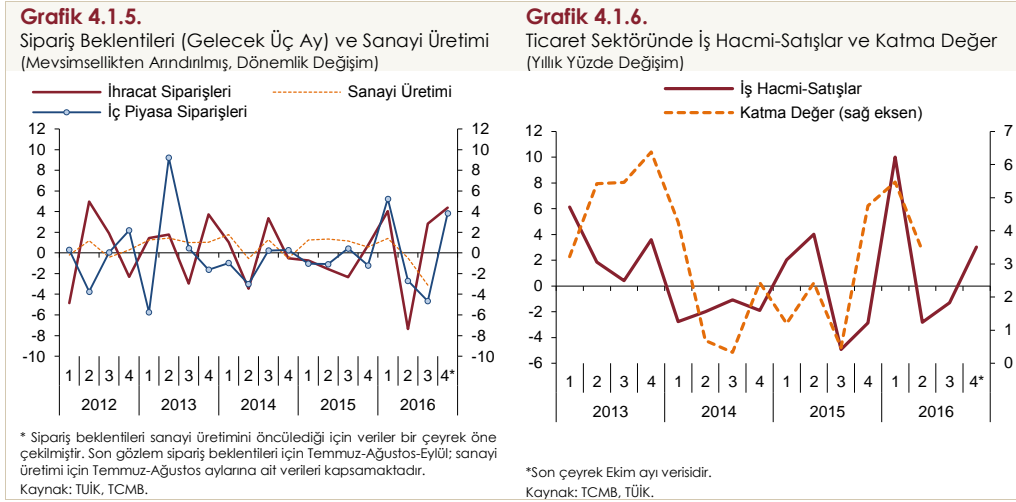
Mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış verilere göre, GSYİH dönemlik büyüme hızı ilk çeyreğe göre yavaşlamış ve yüzde 0,3 ile sınırlı kalmıştır (Grafik 4.1.2). Tarım katma değeri yüzde 1,4 oranında gerilerken inşaat katma değerindeki dönemlik artış hızlanmıştır. Turizm gelirlerindeki kayıpların ikinci çeyrekte belirginleşmesiyle sanayi ve hizmet katma değerlerinde yavaşlama gözlenmiştir. Bu doğrultuda, konaklama ve yiyecek sektörü katma değerinin yıllık ve dönemlik bazda daralması dikkat çekmiştir.

Sanayi üretiminde ikinci çeyrekte görülen daralmanın Temmuz ayındaki keskin düşüşle birlikte üçüncü çeyrekte derinleştiği görülmektedir (Grafik 4.1.3). Temmuz ayı üretimindeki sert düşüşte yurt içinde yaşanan olumsuzlukların talep yönlü etkilerinin yanı sıra Ramazan Bayramı tatilinin uzatılması ve 15 Temmuz sonrası çalışma günlerindeki kayıpların da rol oynadığı değerlendirilmektedir. Nitekim Ağustos ayı üretiminin aylık bazda yüzde 9,4 oranında artarak Temmuz ayındaki azalışı telafi etmesi, üretimdeki gerilemenin ana eğilimi yansıtmaktan ziyade çalışılan gün sayısı kaybına bağlı olduğu düşüncesini doğrulamıştır. PMI yeni sipariş ve üretim göstergelerinin yanı sıra imalat sanayi kapasite kullanım oranında (KKO) Temmuz-Ağustos dönemindeki düşüşlerin Eylül ve Ekim aylarında telafi edildiği görülmektedir (Grafik 4.1.4). Anket göstergelerindeki olumlu görünüme rağmen Eylül ayında uzatılan Kurban Bayramı tatili nedeniyle oluşacak köprü günü etkileri çerçevesinde üretimde yeniden bir yavaşlama gözlenebileceği düşünülmekte ve üçüncü çeyrekte sanayi üretiminin dönemlik bazda gerileyeceği tahmin edilmektedir.

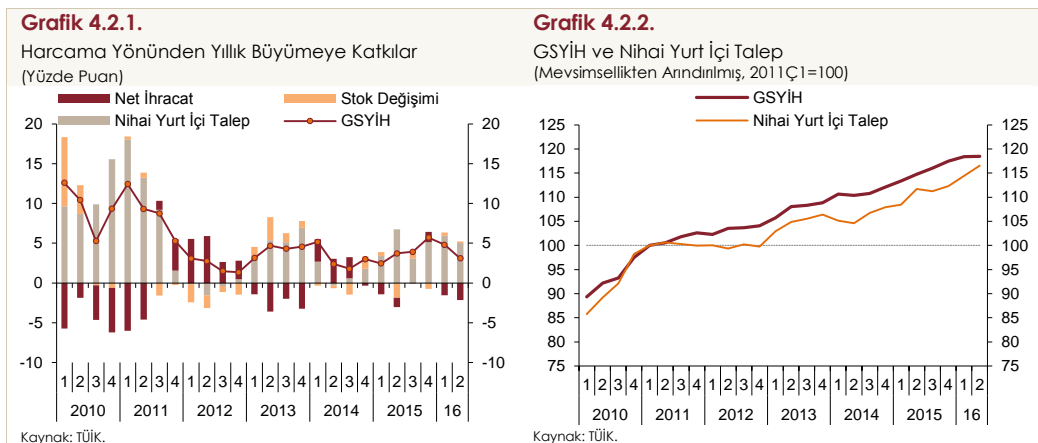

Yılın son çeyreğine ilişkin sipariş beklentileri, imalat sanayi faaliyetinde kayda değer bir toparlanma olabileceğine işaret etmektedir. Sinyaller, üçüncü çeyrekte dış talebe kıyasla zayıf seyreden iç piyasa siparişlerinin de bu toparlanmada etkili olacağı yönündedir (Grafik 4.1.5). Sanayi sektörüne ek olarak ticaret sektöründe de yılın son çeyreğine ilişkin olumlu bir görünüm mevcuttur (Grafik 4.1.6). Hükümetin uygulamaya koyduğu teşvik ve düzenlemeler ile azalan yurt içi belirsizliğin iç talebi ve dolayısıyla ticaret sektörü faaliyetini destekleyeceği tahmin edilmektedir. Ayrıca Rusya ile ilişkilerin normalleşmesi sonucu turizmde beklenen iyileşmenin hizmet sektörlerine de olumlu yansımalarının olacağı düşünülmektedir.

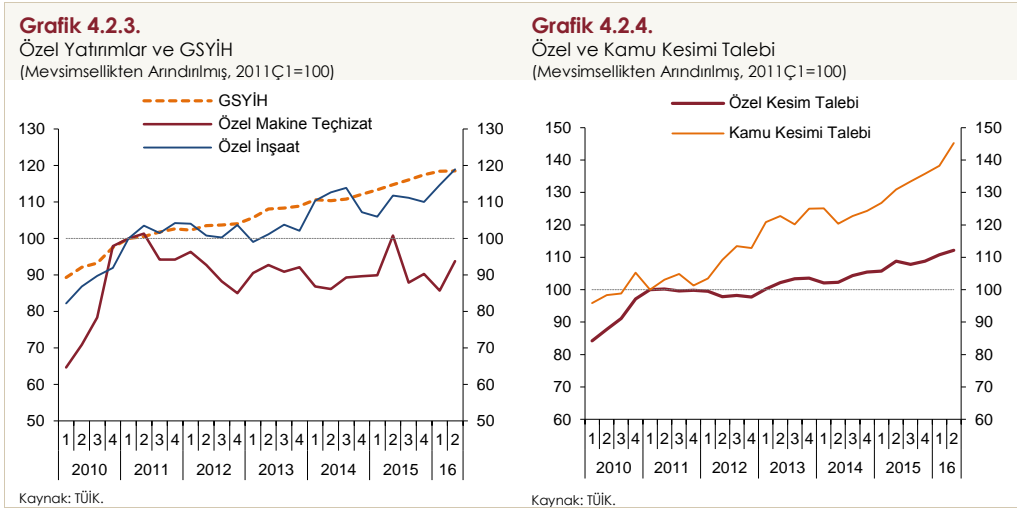

4.2. Talep Gelişmeleri

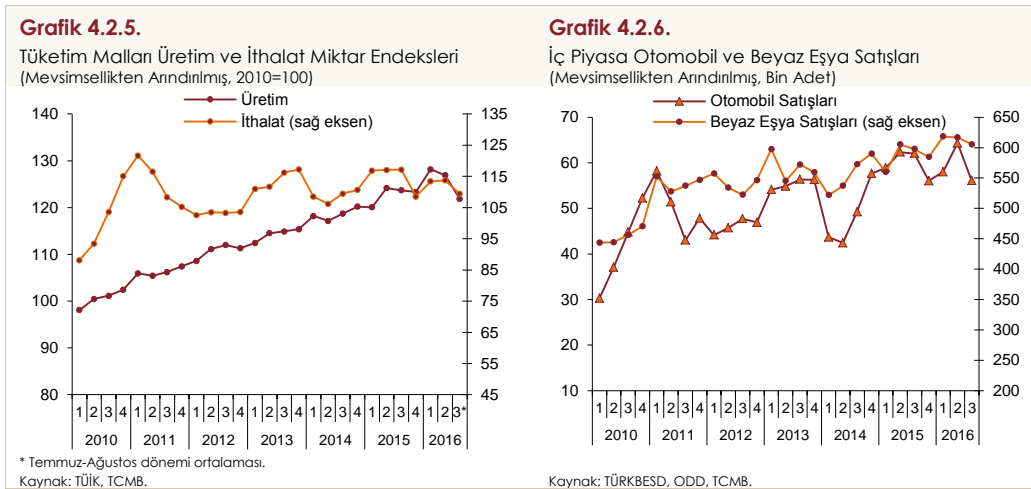
İkinci çeyreğe ilişkin harcama yönlü GSYİH verilerine göre yıllık büyümenin sürükleyicisi nihai yurt içi talep olmaya devam ederken, net ihracat büyümeyi sınırlamıştır (Grafik 4.2.1). Bu dönemde, nihai yurt içi talebin yıllık büyümeye katkısının tamamı tüketim harcamalarından gelirken, toplam yatırımlar kamu talebinin desteğine rağmen zayıf seyrini sürdürmüştür. Mevsimsellikten arındırılmış verilere göre, ikinci çeyrekte nihai yurt içi talep, GSYİH'ye göre daha kuvvetli artış kaydetmeye devam etmiştir (Grafik 4.2.2). Özel tüketim ikinci çeyrekte dönemlik büyümeye düşürücü yönde katkı yaparken, dönemlik artışın kaynağı özel yatırım ve kamu tüketim harcamaları olmuştur. Stok değişimi ve net ihracat da dönemlik büyümeye olumsuz katkı vermeye devam etmiştir.

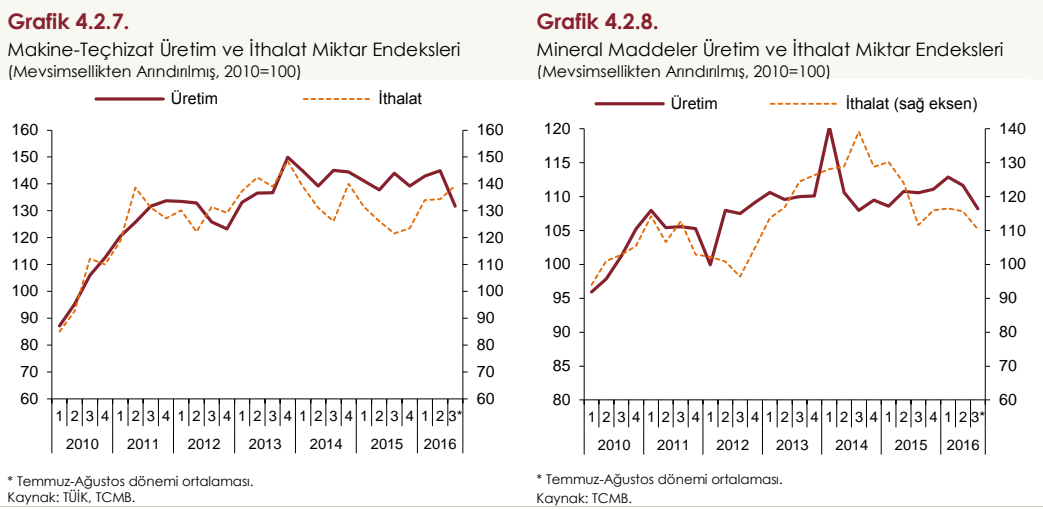

Özel kesim talebi ikinci çeyrekte dönemlik bazda artış göstermiştir. İlk çeyrekte belirgin ücret artışlarının da desteğiyle güçlü bir seyir izleyen özel tüketim harcamalarında, yılın ikinci çeyreğinde sınırlı oranda bir düşüş gözlenmiştir. Ancak, yatırımlar tarafında, özel makine-teçhizat ve özel inşaat yatırımlarındaki artışlar tüketim düşüşünü telafi etmiştir (Grafik 4.2.3). Kamu kesimi talebi ise, bu dönemde, 2013 yılı sonundan bu yana en hızlı artışını kaydetmiştir (Grafik 4.2.4). Kamu tüketimindeki güçlü seyir mal ve hizmet alımları aracılığıyla gerçekleşirken kamu yatırımları hem inşaat hem makine-teçhizat kaynaklı olarak büyümeye katkı yapmıştır.

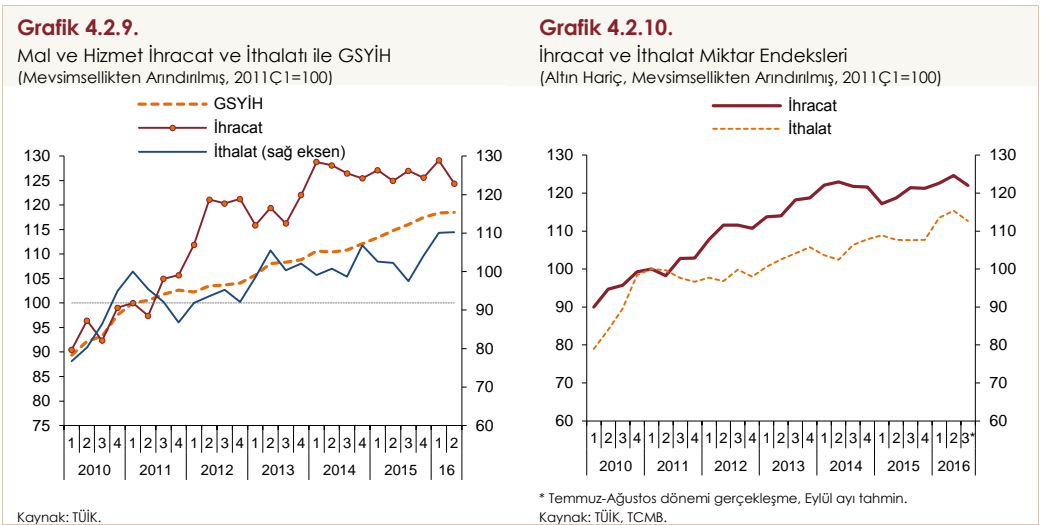

Temmuz ayında yurt içinde yaşanan belirsizlik ortamının üçüncü çeyrekte nihai yurt içi talebi hem tüketim hem yatırım harcamaları kanalıyla önemli oranda zayıflattığı görülmektedir. Temmuz-Ağustos döneminde, tüketim malları üretimi ve ithalatı ile dayanıklı mal harcamalarında ikinci çeyreğe göre kuvvetli azalışlar gerçekleşmiştir (Grafik 4.2.5 ve Grafik 4.2.6). Yatırımlar tarafında ise makine-teçhizat ithalatı artarken, üretiminin belirgin oranda gerilemesi yatırımlar için olumsuz bir görünüme işaret etmektedir (Grafik 4.2.7). İnşaatla ilişkin göstergelerden metalik olmayan mineral maddelerin üretimi ve ithalatında gözlenen düşüş, inşaat yatırımlarının üçüncü çeyrekte yavaşladığını göstermektedir (Grafik 4.2.8).

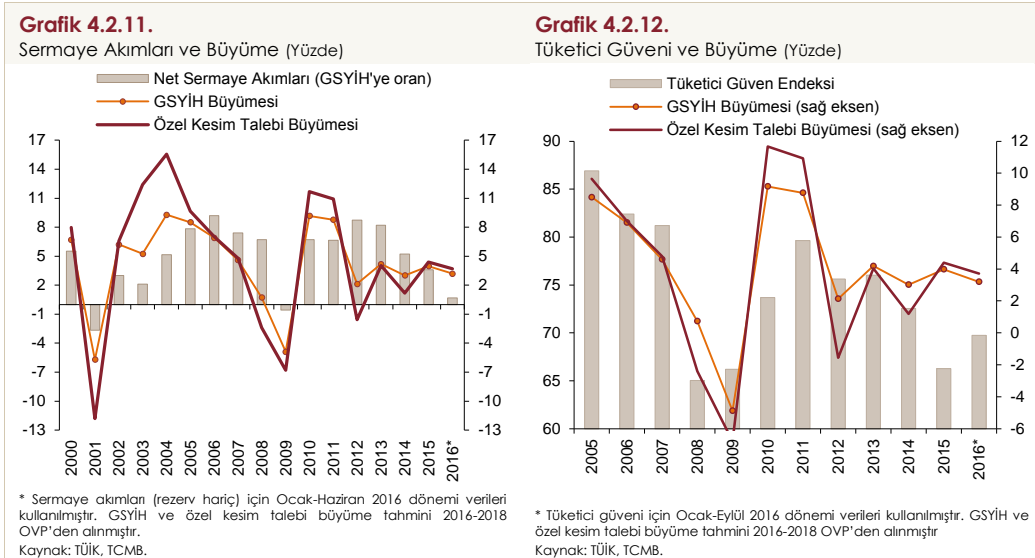
2016 yılının ikinci çeyreğinde mal ve hizmet ihracatı turizm gelirlerindeki düşüşle birlikte azalırken, ithalatı yurt içi talepteki artışın desteğiyle dönemlik bazda sınırlı oranda artış kaydetmiştir (Grafik 4.2.9). Böylece ikinci çeyrekte net ihracat dönemlik büyümeye olumsuz katkı vermeye devam etmiştir. AB ülkelerinin talebindeki artış ve dış piyasalarda pazar değiştirme esnekliği, dış talep üzerindeki jeopolitik gelişmeler kaynaklı olumsuz etkilere karşın mal ihracatını desteklemektedir. Buna karşılık, mevsimsel yapısı göz önüne alındığında, turizm gelirlerindeki keskin düşüşün, hizmet ihracatı ve büyüme üzerindeki olumsuz yansımalarının üçüncü çeyrekte belirginleşmesi beklenmektedir. Yakın dönem verileri, mal ihracatı ve ithalatının Temmuz ayındaki olumsuzluklardan önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Ağustos ve Eylül aylarındaki toparlanmaya rağmen mal ticareti üçüncü çeyrekte zayıflamıştır (Grafik 4.2.10). Bu çerçevede, üçüncü çeyrekte net ihracatın büyümeyi sınırlamaya devam edeceği öngörülmektedir. Jeopolitik gelişmeler, petrol ihracatçısı ülkelerin talebindeki zayıflık ve turizm sektöründe yaşanan olumsuz gelişmeler, net ihracatın cari dengeye ve büyümeye katkısı üzerinde aşağı yönlü risk oluşturmaya devam etmektedir. Ancak küresel ekonomideki ılımlı toparlanma, Rusya ile ilişkilerin normalleşmeye başlaması ve ihracatımızın pazar değiştirme esnekliğinin yüksek olması bu riskleri sınırlayabilecektir.

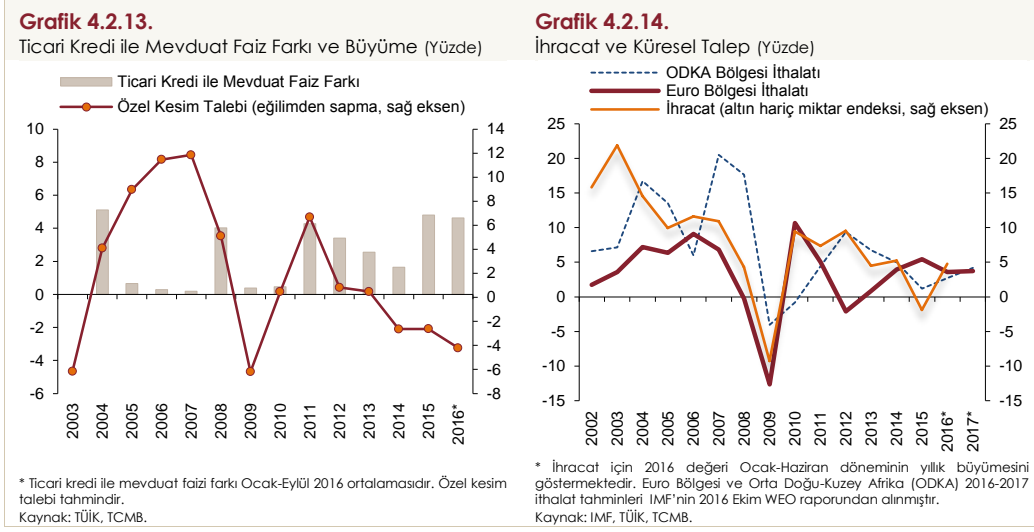

Özetle, 2016 yılının ikinci çeyreğinde iktisadi faaliyet temelde nihai yurt içi talep kaynaklı olarak artış kaydetmiştir. Üçüncü çeyrekte iktisadi faaliyette turizm kaynaklı yaşanması beklenen yavaşlamanın, Temmuz ayında yurt içinde yaşanan olumsuzluklar neticesinde daha derin gerçekleştiği ve ekonominin dönemlik bazda daraldığı değerlendirilmektedir. Yakın dönem verileri, Temmuz ayındaki üretim kaybının takip eden aylarda telafi edildiğine işaret etmektedir. Belirsizlik ortamındaki azalma, üretici ve tüketici güvenindeki iyileşme, yurt içi talebi destekleyici teşvikler ve kredilerde gözlenen kısmi iyileşmenin etkisiyle ekonominin son çeyrekte toparlanması beklenmektedir. Toparlanmanın hızı ise kredi standartlarındaki sıkılığın derecesine ve kamu harcamalarının seyrine bağlı olarak değişebilecektir.

2017 Görünümü

Türkiye ekonomisi 2016 yılında bir dizi olumsuz şoka maruz kalmıştır. Turizm sektöründe daralma, yurt içi belirsizliklerin etkisiyle oluşan güven kaybı, jeopolitik gerginlikler ve petrol fiyatlarının seyri dahilinde komşu ülkelere ihracatımızın sınırlanması ve sıkı finansal koşullar büyümeyi yavaşlatan başlıca etkenler olmuştur. Ücret ayarlamalarının ve süregelen istihdam artışlarının desteğiyle özel tüketim harcamalarının yüksek katkısı ve kamu kesimi talebindeki güçlü seyir ise büyümeyi destekleyen unsurlar olmuştur. Tüketimin desteğine karşın yatırımların zayıf seyri ve net ihracatın olumsuz katkısı sonucunda 2016 yılı büyümesinde bir önceki yıla kıyasla kayda değer bir yavaşlama öngörülmektedir. Bu dönemde turizm sektöründeki daralmanın büyümeye olumsuz katkısı en az 1 puan olarak hesaplanmıştır (Kutu 4.1) İktisadi faaliyetin, 2016 yılı üçüncü çeyreğindeki zayıf seyrin ardından son çeyrekte itibaren toparlanmaya başlaması ve 2017 yılında kademeli olarak ana eğilimine yakınsaması beklenmektedir. Sermaye akımları, güven algılaması, küresel büyüme, maliye ve para politikası duruşu ile yapısal reformların uygulanma etkinliği ve hızının büyüme performansı üzerinde belirleyici olacağı değerlendirilmektedir.

2017 yılında sermaye akımları ve dolayısıyla dış krediye erişim imkânlarının büyümeye desteği sınırlı kalabilecektir. Önümüzdeki dönemde küresel para politikası uygulamalarına ve bu kararlara ilişkin beklentilere bağlı olarak gelişmekte olan ülkelere sermaye akımları dalgalı bir seyir izleyebilecektir. Bununla birlikte, makroihtiyati tedbirlerin etkisiyle büyümenin sermaye akımlarına duyarlılığının azalması, bu kanalın ekonomi üzerindeki doğrudan etkilerini sınırlamaktadır (Grafik 4.2.11). Bireysel emeklilik sisteminde yapılan değişiklikler ile yurt içi tasarrufları artıracak ve büyümenin finansmanında sermaye akımlarına duyarlılığı azaltacak önlemler alınmaktadır. Yapısal reformlar çerçevesinde uygulamaya konulan bu tür tedbirlerin ilk sonuçlarının alınmasıyla birlikte 2017 yılında yatırımların finansmanında çeşitlenme öngörülmektedir.

Tüketici güvenindeki toparlanmanın özel kesim talebine destek vermesi beklenmektedir (Grafik 4.2.12). Temmuz ayında yurt içinde yaşanan olumsuzlukların finansal piyasalara etkilerinin sınırlı kalması, enflasyondaki düşüş süreci ve ücret artışlarının devam eden destekleyici etkileriyle birlikte güven endeksleri toparlanmaktadır. Güven endekslerindeki iyileşme önümüzdeki dönemde büyümeye bu kanaldan da destek gelebileceğine işaret etmektedir.

Mevcut durumda sıkı olduğu değerlendirilen finansal koşulların önümüzdeki dönemde kademeli olarak daha destekleyici olması beklenmektedir (Grafik 4.2.13). Tüketici kredilerinin zayıf seyri kredi kanalının büyümeye desteğinin yılın ilk üç çeyreğinde sınırlı kaldığını göstermekle birlikte, parasal koşulların daha destekleyici konuma geçmesi ve yakın dönemde yürürlüğe giren destekleyici makroihtiyati düzenlemeler finansal koşullardaki sıklığı azaltmaktadır. Nitekim, kredi kullanımında son aylarda kısmi bir toparlanma gözlenmektedir. Özellikle konut kredisi faizlerinde gözlenen düşüş, konut kredilerinde kredi-değer (loan-to-value) oranının indirilmesi ve konutlarda KDV'nin düşürülmesi ile birlikte inşaat sektörünün doğrudan ve bağlantılı sektörlerle dolaylı olarak büyümeye katkısının artması beklenmektedir.

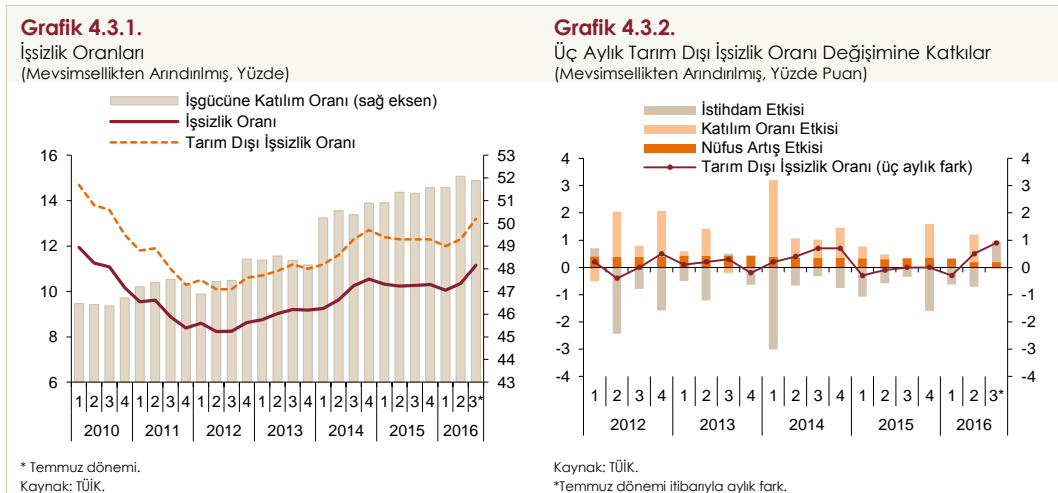
Mal ve hizmet ihracatının büyümeye desteğinin önümüzdeki yıl artması beklenmektedir. Turizm gelirlerindeki azalma 2016 yılında hizmet ihracatının büyümeyi yaklaşık bir puan düşürücü yönde etki yapmasına neden olmuştur (Kutu 4.1). Rusya ile ilişkilerin düzelmesi ve önümüzdeki dönemde Rusya'da büyümenin toparlanacağı yönündeki öngörüler, turizm ve bavul ticaretindeki kayıpların 2017 yılında

kısmen telafi edileceği bir görünüme işaret etmektedir. Bu çerçevede hizmet ihracatının önümüzdeki yıl büyümeye olumlu katkı yapacağı tahmin edilmektedir. Avrupa'daki toparlanmanın getirdiği talep artışına ek olarak bu bölgede Türkiye'nin pazar payında da artış olması 2016 yılında mal ihracatı büyümesine destek vermiştir (Kutu 4.2). Türkiye'nin Avrupa'daki pazar payında ek bir kazanım olmayabileceği öngörüsü altında ihracatın önümüzdeki dönemdeki seyrinde diğer bölgelere yönelik ihracat performansının önemini artıracacağı düşünülmektedir. Tahminler, ithalat büyümesinin Euro Bölgesi'nde istikrarlı şekilde süreceğine, Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesinde ise önceki dönemlere göre daha hızlı gerçekleşeceğine işaret etmektedir (Grafik 4.2.14). Bu çerçevede, mal ihracatındaki toparlanmanın devam edeceği öngörülmektedir.

Özette 2017 yılında büyümedeki toparlanmaya destek verecek etkenler mevcuttur. 2016 yılında jeopolitik gelişmelerin etkisiyle turizm faaliyetlerinde oluşan düşük bazın etkisiyle hizmet ihracatının 2017'de büyümeye doğrudan ve dolaylı olarak katkı vermesi beklenmektedir. Buna ek olarak, 2017 yılında özel sektör yatırımlarına ilişkin teşvik sisteminin genişletilmesi, büyümenin finansmanına ilişkin çeşitlendirme sağlayacak uygulamaların hayata geçirilmesi ve konut sektörüne ilişkin alınan tedbirlerle birlikte kamu kesiminin büyümeye desteğinin dolaylı olarak sürmesi beklenmektedir. Bununla birlikte, para politikasının son dönemde daha destekleyici bir konuma gelmesine rağmen yurt içi belirsizlikler dâhilinde kredi standartlarındaki sıkılığın devam etmesi, yurt içi talebe finansal koşullar kanalından gelecek desteğin sınırlı kalabileceğine işaret etmektedir. Küresel ekonomideki kırılgan büyüme, gelişmiş ülke para politikalarına ilişkin belirsizlikler, sermaye akımlarının seyri ve jeopolitik gelişmeler büyüme üzerindeki aşağı yönlü risklerin önemini koruduğunu göstermektedir.

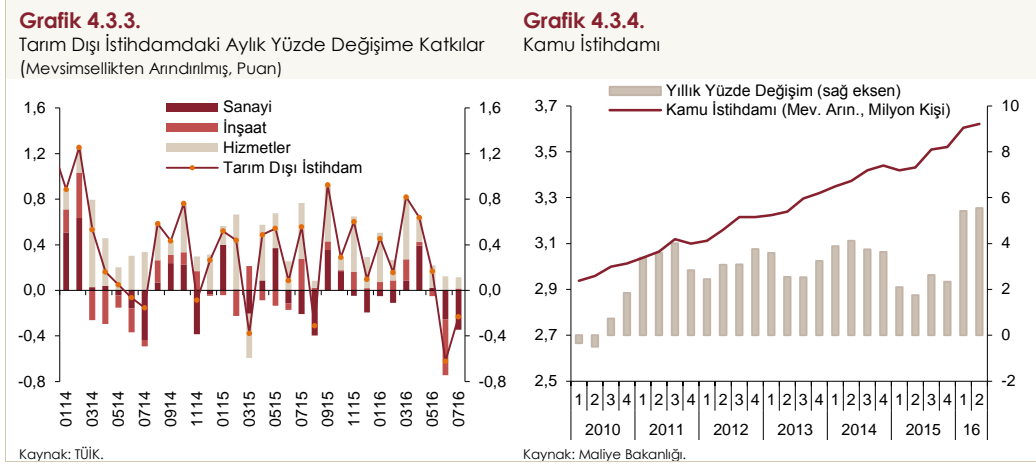
4.3. Emek Piyasası

2016 yılının ilk dört aylık döneminde gerileyen işsizlik oranları Mayıs, Haziran ve Temmuz dönemlerinde önemli bir oranda artış göstermiştir (Grafik 4.3.1). İstihdam artışı ilk çeyreğe göre hızlansa da işgücüne kuvvetli katılımı birlikte ikinci çeyrekte işsizlik oranları yükselmiştir. Haziran ve Temmuz döneminde ise istihdamdaki gerileme işsizlik oranlarındaki artışın sürmesine neden olmuştur (Grafik 4.3.2).

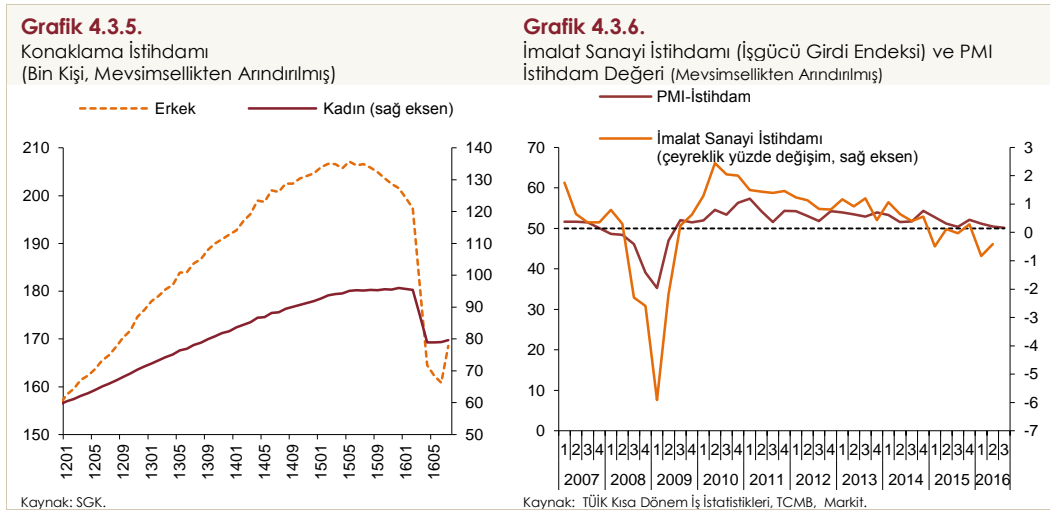
2016 yılının ikinci çeyreğinde tarım dışı istihdam artışının hızlanmasında sanayi istihdamındaki toparlanma ve kamu yönetimi-toplum hizmetleri sektöründen gelen katkı belirleyici olmuştur. Bu dönemde, inşaat sektörü de istihdam artışına katkı vermeyi sürdürmüştür. Haziran döneminde tarım dışı

istihdamdaki düşüş inşaat ve sanayi sektörlerinden, Temmuz döneminde ise sadece sanayi sektöründen kaynaklanmıştır (Grafik 4.3.3). Her iki dönemde de hizmetler istihdamı sınırlı bir oranda artmıştır.

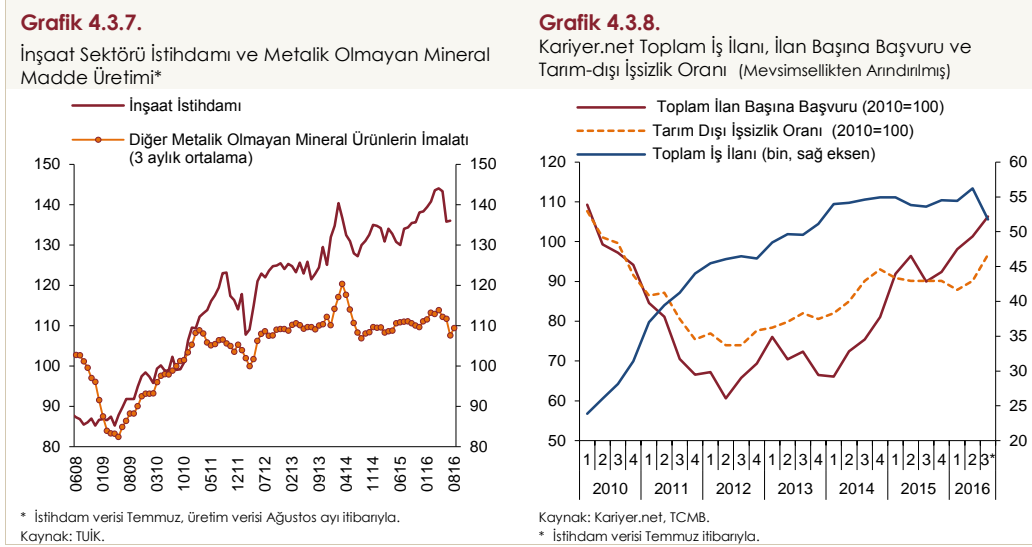

Kamu istihdam artışı yılın ikinci çeyreğinde işsizlik oranlarındaki artışı sınırlayan bir unsur olmuştur (Grafik 4.3.4). Önümüzdeki dönemde ise Temmuz ayı ortasından bu yana yaşanan belirsizlikler sonucunda kamu istihdamında bir azalış beklenmektedir. Söz konusu belirsizliklerin işsizlik oranlarının artmasına katkıda bulunabileceği değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, aynı dönemde, turizm sektöründeki gelişmelerin hizmet istihdamına olumsuz yansımaları sürmüştür (Kutu 4.1). Temmuz ayı itibarıyla SGK istihdam verileri, turizm sektöründe süren olumsuz görünümün hizmet sektörü istihdam artışını sınırlamaya devam ettiğini göstermektedir. Turizm sektörünün büyük bir kısmını oluşturan konaklama sektörü istihdamı kadın/erkek ayrımında incelendiğinde de resim büyük ölçüde korunmaktadır (Grafik 4.3.5).

İmalat sanayi istihdamı için bir gösterge niteliği taşıyan PMI istihdam endeksi, Eylül ayında Ağustos ayı seviyesini koruyarak nötr değerine yakın bir seviyede durağan bir görünüm sergilemiştir (Grafik 4.3.6). Ağustos ayındaki toparlanmaya rağmen sanayi üretiminin üçüncü çeyrek genelindeki zayıf seyrinin sanayi istihdamını da sınırlayabileceği tahmin edilmektedir.

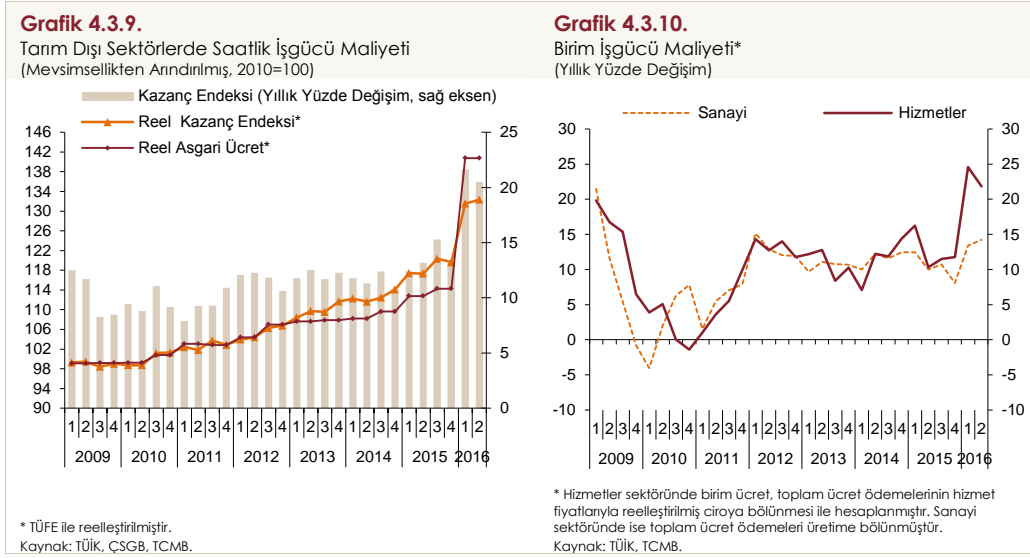

İnşaat istihdamıyla yakından ilişkili olan ve Nisan ayından itibaren aşağı yönlü bir seyir izleyen metalik olmayan mineral maddeler üretimi Ağustos ayındaki hızlı toparlanmaya rağmen çeyrek genelinde zayıf bir seyir izlemiştir. Bu görünümle uyumlu olarak inşaat istihdamında Haziran döneminde yaşanan gerilemede Temmuz ayında yurt içinde yaşanan olumsuzlukların etkili olduğu değerlendirilmektedir. Temmuz döneminde inşaat istihdamının bir önceki döneme göre yüzde 0,2 oranında artması yukarıdaki değerlendirmemizi desteklemektedir (Grafik 4.3.7). Temmuz ayının örneklemden çıktığı Eylül döneminde inşaat sektöründe ılımlı artışlar olabileceği düşünülmektedir.

Kariyer.net internet sitesi tarafından sağlanan verilere göre, toplam iş ilanları 2016 yılının Eylül ayı itibarıyla seviye olarak ikinci çeyrek değerinin altında kalmaktadır. Bu gelişmede bayram tatili dolayısıyla azalan iş günü ve Temmuz ayı ortasında yaşanan belirsizlik ortamı etkili olmuştur. Bununla birlikte, iş başvurularındaki yükseliş neticesinde ilan başına başvuru sayısında artış gerçekleşmiştir (Grafik 4.3.8). Bu çerçevede, öncü göstergeler önümüzdeki dönemde işsizlik oranları için artış yönünde sinyal vermektedir.

2016 yılı için belirtilen asgari ücret artışının da etkisiyle, ücretler 2016 yılının ilk yarısında reel olarak hızlı bir artış kaydetmiştir (Grafik 4.3.9). 2016 yılının ilk yarısında istihdam artışı ile birlikte ücret artışlarının gelir kanalı üzerinden hanehalkı tüketimini desteklediği düşünülmektedir. Diğer taraftan, ücret artışları firma kârlılığını azaltmış ve birim işgücü maliyetlerini artırarak istihdam imkânlarını sınırlandırdığı gibi enflasyona ek yük getiren bir unsur olmuştur. Bu dönemde, verimlilik gelişmeleri sanayi sektöründe birim işgücü maliyetindeki artışı kısmen sınırlarken ticaret-hizmet sektöründe birim maliyet baskılarını sınırlayıcı yönde belirgin bir katkı vermemiştir (Grafik 4.3.10). Verimlilik artışının çok yüksek olmadığı bu dönemde, ücretlerdeki artış büyük oranda birim ücretlere yansımıştır.

Özetle, 2016 yılının ikinci çeyreğinde işsizlik oranları artmıştır. Haziran ve Temmuz dönemlerinde ise iktisadi faaliyetteki yavaşlamanın derinleşmesiyle birlikte istihdam gerilemiş ve işsizlik oranlarındaki yükseliş devam etmiştir. Yılın üçüncü çeyreğinde, iktisadi faaliyetteki zayıf seyir ve istihdama dair öncü göstergeler ışığında işsizlik oranlarındaki yükselişin devam edeceği tahmin edilmektedir. Yılın son çeyreğinde, iktisadi faaliyetin toparlanacağı yönündeki sinyallere karşın ana eğilime dönüşün kademeli olarak gerçekleşeceği öngörüsü altında, işsizlik oranlarındaki yüksek seviyenin 2017 yılında da korunacağı tahmin edilmektedir. Diğer taraftan, asgari ücret artışının işverene getirdiği yükün bir bölümünün, 2017 yılında da devlet tarafından karşılanması durumunda, istihdam üzerindeki olumsuz etkiler bir miktar sınırlanabilecektir.

Kutu
4.1

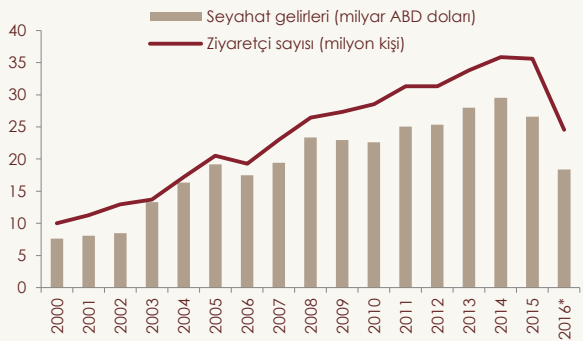
Turizm Gelişmelerinin Temel Makroekonomik Büyüklüklere Etkisi

Yurt içinde yaşanan olumsuzlukların yanı sıra jeopolitik gelişmelerin de etkisiyle 2016 yılında turizm gelirlerinde keskin bir düşüş görülmüştür. Bu kutuda, söz konusu daralmanın cari işlemler dengesi, istihdam ve büyüme gibi temel makroekonomik büyüklükler üzerindeki olası etkileri incelenmektedir. Turizm sektöründeki daralmanın en doğrudan etkisi hizmet ihracatı kanalıyla cari işlemler dengesinde görülmektedir. Bunun yanında turizm gelişmeleri, turistlerin konaklama, yiyecek-içecek, paket tur, ulaştırma, eğlence-kültür gibi hizmet harcamaları ile giyim, ayakkabı, hediyelik eşya gibi mallara yönelik harcamaları kanalıyla toplam talep ve büyüme üzerinde de etkili olmaktadır. Turizm harcamalarının söz konusu alt kalemlerine gelen şoklar, üretim zinciri yoluyla tüm ekonomiye dağılabilmekte ve büyümeye etkisi birden fazla kanaldan ortaya çıkabilmektedir. Analizler, özellikle konaklama ve perakende ticaret sektörlerinde istihdamın turizm bağlantısının güçlü olduğunu ve bu sektörler kanalıyla turizm gelişmelerinin 2016 yılı toplam istihdam ve işsizlik oranı üzerinde önemli etkileri olabileceğine işaret etmektedir.

Cari İşlemler Dengesine Etkiler

Turizm gelirlerinin büyük bir kısmı, ödemeler dengesi istatistiklerinde hizmet gelirleri altında kaydedilen seyahat gelirlerinden takip edilebilmektedir. Son yıllarda seyahat gelirlerinin dış ticaret açığını karşılama oranı ortalama yüzde 50 civarında seyretmektedir. Taşımacılık ve diğer hizmet gelirlerine olan etkisi de göz önüne alındığında, turizm faaliyetleri cari açığı sınırlayan önemli bir kaynak olarak önem taşımaktadır.

2016 yılı Ocak-Ağustos döneminde seyahat gelirleri yüzde 31,4, çıkış yapan ziyaretçi sayısı ise yüzde 31 oranında gerilemiştir. Seyahat gelirlerindeki düşüş, yılın ilk sekiz ayında cari işlemler açığını 5,6 milyar ABD doları genişletici etkide bulunmuştur. Son dönemde Rusya ile ilişkiler normalleşme eğilimine girse de, yılın kalan döneminde turizm faaliyetlerinin mevsimsel olarak yavaşladığı da göz önüne alındığında, bu olumlu gelişmelerin 2016 yılı geneline etkisinin sınırlı kalacağı düşünülmektedir. Ayrıca, diğer ülkelerden gelen ziyaretçi sayısında kısa vadede hızlı bir toparlanma olmaması da muhtemel görünmektedir. Bu çerçevede, 2016 yılının tamamında seyahat gelirlerinin yıllık yüzde 31 oranında gerileyerek 18,4 milyar ABD dolarına düşmesi beklenmektedir (Grafik 1). 2016 yılında

Grafik 1. Seyahat Geliri ve Ziyaretçi Sayısı

*Tahmin.
Kaynak: TÜİK, TCMB, Yazarların hesaplamaları.

turizm faaliyetlerinin yavaşlamasının seyahat gelirleri üzerindeki etkisinin 8,2 milyar ABD dolarına, taşımacılık gelirlerine etkisinin ise 1,5 milyar ABD dolarına ulaşacağı öngörülmektedir. Böylece cari açık üzerindeki etkinin 9,7 milyar ABD doları (milli gelirin yaklaşık yüzde 1,3'ü) olacağı tahmin edilmektedir. 2017 yılında ise seyahat gelirlerinin kademeli olarak toparlanarak cari dengeye olumlu katkıda bulunması beklenmektedir.

Büyüme Etkiler

Turizm harcamaları, doğrudan, dolaylı ve teşvik edici olmak üzere iktisadi faaliyete üç kanaldan etki edebilmektedir (UN, 2008). Doğrudan etki, turistlere ilk elden mal ve hizmet sağlayan sektörlerde ortaya çıkarken, dolaylı etki turizm ile ilişkili sektörlerin talebine bağlı olarak diğer mal ve hizmet sağlayan sektörlerde gözlenmektedir. Teşvik edici etkisi ise, doğrudan veya dolaylı olarak turizm ile ilişkili olan sektörlerin istihdamında değişim gözlenmesi kanalıyla ortaya çıkmaktadır.

Turizm gelirlerinin iktisadi faaliyete doğrudan katkısı cari işlemler hesabındaki seyahat gelirleri verisi kullanılarak hesaplanmıştır. Turizm gelirlerindeki düşüşün 2016 yılı büyüme oranına etkisi hesaplanırken iki aşamalı bir yol izlenmiştir: (i) Ziyaretçilerin harcama kompozisyonuna göre ilgili mal ve hizmet gruplarının toplam turizm gelirlerindeki düşüşe yaptıkları katkılar hesaplanmış ve sektörel talep şoklarının boyutu belirlenmiştir. (ii) 2002 bazlı girdi-çıkıtı tabloları kullanılarak, ilgili sektörler gelen talep şoklarının ekonomi genelinde yaratacağı üretim ve katma değer değişimi hesaplanmıştır.¹ Bu yöntemle, turizm harcamalarının alt kalemlerine gelen şokların sebep olduğu doğrudan ve dolaylı etkiler ölçülmüştür.

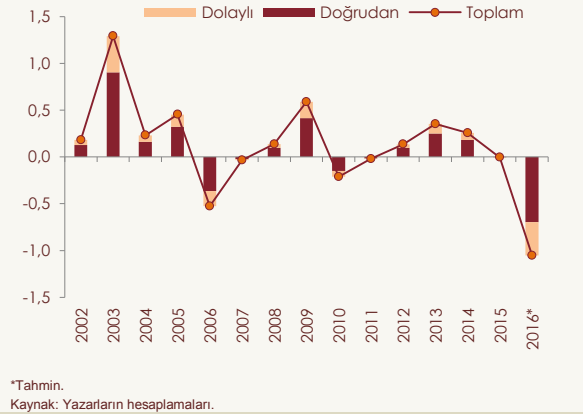
Grafik 2, turizmin büyüme üzerindeki dolaylı ve doğrudan etkilerini göstermektedir. Buna göre, 2006 ve 2010 yıllarında olduğu gibi 2016 yılında da turizmin büyümeye düşüş yönünde katkı yapması beklenmektedir. 2016 yılında seyahat gelirlerinin yıllık yüzde 31 oranında azalacağı öngörüsü altında turizmin büyümeye doğrudan ve dolaylı etkileri sırasıyla -0,7 ve -0,4 puan olarak hesaplanmıştır. Böylelikle, **turizm gelişmelerinin 2016 yılı büyümesine toplam etkisi -1,1 puan olarak tahmin edilmiştir.** Bu

hesap, turizm kaynaklı istihdam kayıplarının özel tüketim ve büyümeyi sınırlayıcı etkisini (teşvik edici etkileri) içermediği için toplam etkinin daha da yüksek olabileceği dikkate alınmalıdır. Turizm sektöründe beklenen kademeli toparlanmaya bağlı olarak turizmin 2017 yılı büyümesine katkısında kısmi bir iyileşme öngörülmektedir.

İstihdama Etkiler

İktisadi faaliyet kodlama sisteminde turizm diye ayrı bir sınıflama bulunmadığı için, turizm ile ilgili istihdamın boyutu işgücü piyasası verilerinden doğrudan elde edilememektedir. Farklı kalemler altında değişen oranlarda turizm ile ilişkili istihdam verileri yer almaktadır. Aldan ve diğerleri (2016) Sosyal Güvenlik Kurumu'nun (SGK) sektörel kayıtlı istihdam verileri ile yabancı ve yerli turistlerin geceleme sayılarından yola çıkarak 2008-2014 yıllarını kapsayan bir analizle hizmet istihdamının yüzde 8,8'lik kısmının yerli ve yabancı turizm faaliyeti ile ilgili olduğu çıkarımında bulunmaktadır. Sadece yabancı turistlerin geceleme sayısı hesaba

Grafik 2. Turizmin Büyümeye Doğrudan ve Dolaylı Etkileri (Yüzde Puan)

¹ Üretim değerinden katma değere geçiş yapılırken sektörler için katma değer/üretim oranları sabit kabul edilmiştir.

katıldığında bu oran yüzde 5,4 olmaktadır. Turizm ile ilgili sektörler içerisinde konaklama, ticaret, yiyecek içecek hizmetleri, seyahat acentacılığı ve tur operatörlüğü gibi sektörler ön plâna çıkmaktadır. SGK kayıtlı çalışanlar veri tabanına göre, toplam sektör istihdamının yaklaşık yüzde 60'ı yabancı turizm ile ilgili olan konaklama sektöründe istihdam Temmuz döneminde 2015 yılına göre yüzde 18 oranında azalmıştır.

SGK verileri sadece kayıtlı istihdamı kapsamaktadır. Turizm sektöründe yaşanan olumsuzlukların işsizliğe etkisini ölçmek için kayıt dışı istihdamı da içerecek şekilde Hanehalkı İşgücü Anketi (HİA) verilerinden de faydalanmakta yarar vardır. Yukarıda bahsi geçen çalışmadan hareketle HİA hizmet istihdamı üzerinden 2015 yılında yaklaşık 550 bin kişinin yabancı turistlerle ilgili istihdam edildiği çıkarımı yapılabilir. Doğrusal bir etki varsayımı altında yabancı turist sayısında yüzde 30'luk bir azalma 165 bin kişilik istihdam kaybına karşılık gelmektedir. Bunun 2016 yılında ortalama tarım dışı istihdam büyümesine etkisi yaklaşık -0,5 puandır.²

Kaynakça

- Aldan A., Gürcihan Yüncüler, B. ve Yavuz, A., 2016. Tourism Employment in Turkey, yayınlanmamış çalışma.
- Aldan A., Gürcihan Yüncüler, B. 2014. Alt Sektör Ayırımında İşgücüne Katılım ve İstihdam ilişkisi, TCMB Ekonomi Notları 2014-18.
- UN (2008). Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework.

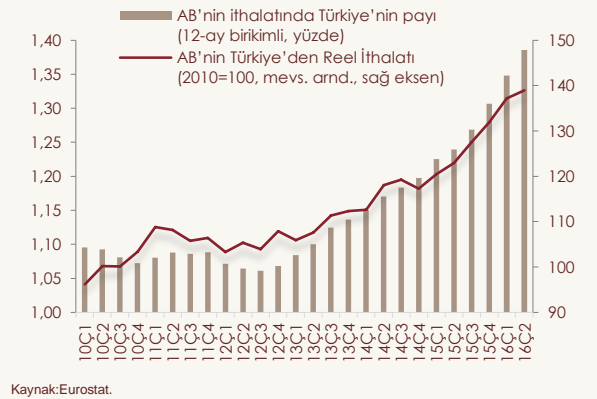
² İstihdam kaybının işsizlik oranına etkisi hesaplarken istihdam ve işgücü arasındaki pozitif yönlü ortak hareketi hesaba katmak gerekmektedir. Nitekim istihdam kayıpları neticesinde işgücü dışına çıkışlar da olabilmektedir. İşini kaybedip iş aramayanlar veya iş bulamayacağını düşünerek iş aramayıp işgücü dışında kalmayı tercih edenler olabilmektedir. Alt sektörde istihdam ve işgücü arasındaki ilişkiyi analiz eden Altan ve Gürcihan (2014) hizmet sektöründeki 1 kişilik istihdam artışını 0,79 kişilik işgücü artışı ile ilişkilendirmektedir. İstihdam kayıpları ve bunun işgücü yansımaları da dikkate alındığında turizm sektöründeki olumsuzlukların 2016 yılında bir önceki yıl ortalamasına göre işsizlik artışına etkisinin 0,15 puan olabileceği tahmin edilmektedir. İstihdam kaybına bağlı işgücü hareketlerinin daha sınırlı olması durumunda ise söz konusu etki 0,30 puana ulaşabilecektir.

Kutu
4.2

Avrupa Birliği Pazarında Türkiye'nin İhracat Performansındaki Kazanımların Rekabet Gücü Açısından Değerlendirilmesi

Özellikle 2011 ortalarından itibaren hem Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) yaptığı reel ihracat hem de AB pazarında Türkiye'nin payı kademeli ve sürekli olarak artmaktadır (Grafik 1). Dünya ticaretinin ve AB'de ekonomik aktivitenin görece zayıf seyrettiği bir dönemde gösterilen bu performansta, son yıllarda AB'nin büyümesinin nihai yurt içi talep kaynaklı olmasının ve Türkiye'nin AB'ye ihracatının yaklaşık yüzde 60'ının yatırım ve tüketim mallarından oluşmasının önemli rol oynadığı değerlendirilmektedir. Rekabet gücü gelişmelerinin de bu süreci desteklediği düşünülmektedir. Bu kutuda AB pazarında elde edilen kazanımlar Türkiye'nin rekabet

Grafik 1. AB'nin İthalatında Türkiye'nin Payı ve AB'nin Türkiye'den Reel İthalatı

Kaynak: Eurostat.

elde edilen kazanımlar Türkiye'nin rekabet gücü açısından incelenmiştir. Bu amaçla rekabet gücü göstergelerinden biri olan görel birim değerler, AB pazarında Türkiye ve rakip ülkeler için hem toplam hem de sektörel bazda hesaplanmış ve karşılaştırılmıştır.³

Görel Birim Değerler

Bir sektör için görel birim değer, o sektörde yapılan toplam ihracat değerinin ihracat miktarına oranının, dünya toplam ihracat değerinin ihracat miktarına oranına bölünmesiyle elde edilmektedir. Ülkenin toplam ihracatında sektörlerin payı ile ağırlıklandırılan birim değerlerin toplamı ise o ülkenin Görel Birim Değerini (GBD) vermektedir.⁴ GBD'nin 1'in üzerinde (altında) olması, o ülkenin mallarını dünya ortalamasından daha yüksek (düşük) bir fiyattan ihraç ettiği anlamına gelmektedir. Bu karşılaştırma, birebir aynı olan malların karşılaştırılması için kullanılsa da, malların kalite bakımından farklılaştığı ve bunun da fiyatlarda gözlenen değişikliklere yansıdığı kabul edilmektedir. Bu çerçevede, birim değerler ülkenin ihraç ettiği ürünlerde yakaladığı kalite standardını da göstermektedir. Diğer her şey sabitken, birim değer yüksek olması, üretimde daha yüksek bir kalite standardının yakalandığı anlamına gelmektedir.⁵

GBD hesaplamalarında Eurostat veri tabanı kullanılmıştır. Birim değerler, AB'nin ülke ve sektör bazında euro cinsinden ithalat değerinin ithalat miktarına bölünmesiyle elde edilmiştir. Rakip ülkelerin seçiminde, AB içinden ve dışından, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin mümkün olduğunca dengeli bir şekilde kapsanması gözetenmiştir. Dönemsel karşılaştırmada küresel kriz öncesi 2003-2007 dönemi ile sonrasındaki 2012-2016 dönemi ortalamaları temel alınmıştır.

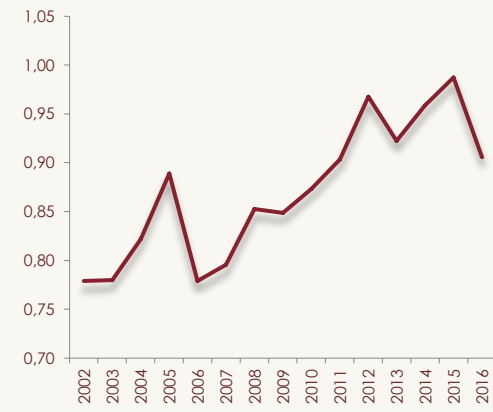
³ Bu kutuda, rekabet gücünü belirleyen teknolojik gelişme, ürün ve pazar çeşitlendirmesi, yenilik yapma gücü ve yüksek kalite gibi çeşitli faktörler arasından yalnızca kalite gelişimine odaklanılmış ve bu çerçevede görel birim değer hesaplaması kullanılmıştır.

⁴ Geniş anlamda görel birim değer (GBD), bir ülkenin ihracat birim değerinin (BD) dünya birim değerine oranı olarak hesaplanmaktadır.

$$GBD = \sum_{i(s)} a_{cs}^{i(s)} * \frac{BB_{cs}^{i(s)}}{BB_{cs}^{i(s)}}$$
 ;
$$a_{cs}^{i(s)} = \frac{X_{cs}}{X_D}$$
 denklemde, X_{cs} ,c ülkesinin s sektöründe yaptığı ihracatı, X_D ise o ülkenin dünyaya yaptığı toplam ihracatı göstermektedir.

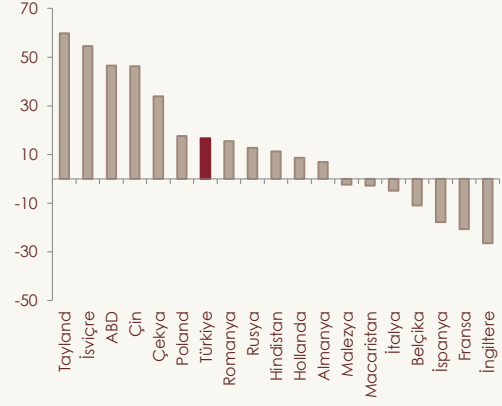
⁵ Reis, G. J., ve T. Farole (2012). Trade Competitiveness Diagnostic Toolkit, The World Bank.

Grafik 2 Türkiye'nin Görelü Birim Değeri

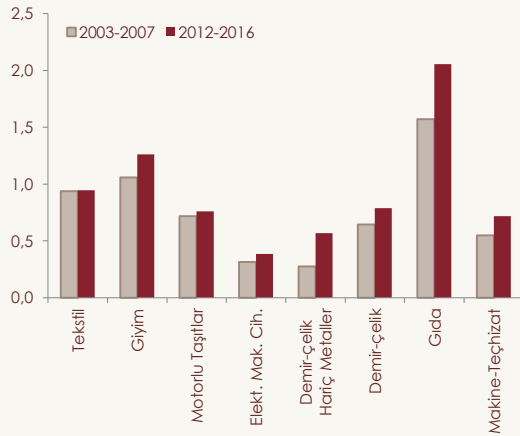
Kaynak: Eurostat ve yazarların kendi hesaplamaları.

Grafik 3. Görelü Birim Değerler-Seçilmiş Ülkeler (2003-2007 ve 2012-2016 arasındaki yüzde değişim)

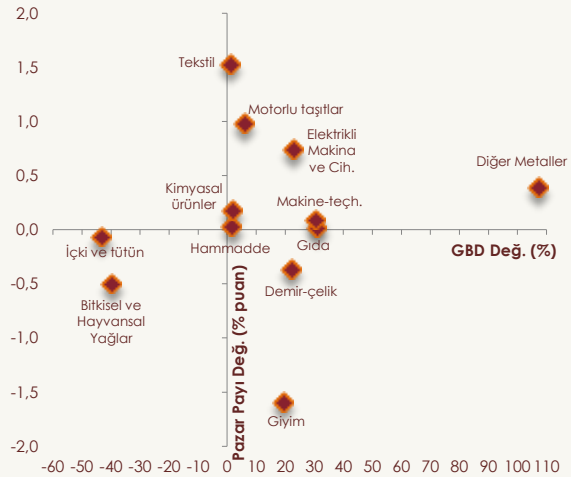
Türkiye'nin GBD'si yıllar içinde artış göstermiş, 2003 yılındaki 0,78 değerinden 2016 yılı ilk yarısında 0,91 değerine yükselmiştir. Küresel kriz öncesi ve sonrası ortalama değerler karşılaştırıldığında Türkiye'nin AB pazarında GBD'sini yaklaşık yüzde 17 oranında artırdığı hesaplanmıştır (Grafik 2).⁶ AB pazarında rakip ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye GBD'sini artıran ülkeler arasında yer almasına rağmen, GBD'si halen 1 değerinin altındadır (Grafik 3). Bu noktada Türkiye'nin toplam GBD'sinin 1'in altında olması, bir başka deyişle görelü fiyatlarının AB pazarı ortalamasından düşük olması, bir ölçüde fiyat rekabeti yapılarak pazar payı artışlarının sürdürüldüğünü de düşündürülebilir. GBD'deki artışta ihracatta ağırlığı yüksek sektörlerin tamamı katkı sağlamıştır (Grafik 4).

Grafik 4. Türkiye'nin Sektörel Görelü Birim Değerleri

Kaynak: Eurostat ve yazarların kendi hesaplamaları.

Grafik 5. Sektörel Görelü Birim Değerler ve Pazar Payları Değişimi (2003-2007 ve 2012-2016 arasındaki yüzde değişim)

⁶ Bu noktada, GBD'nin kalitenin yanı sıra ihracatın kompozisyonundaki değişimi de yansıttığı dikkate alınmalıdır. Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracatta 2000'li yılların başında ağırlığı yüksek olan giyim gibi düşük teknoloji ürünlerinin payı yıllar içinde giderek azalırken, motorlu kara taşıtları gibi orta-yüksek teknoloji ürünlerinin payı artmıştır.

Küreselleşmeyle beraber gelişmiş ülkelerin dünya ihracat pazarında pazar kaybı yaşadıkları ve gelişmekte olan ülkelerin pazar paylarını artırdıklarına dair görüşler bu kutuda AB pazar için yapılan hesaplamalarla da teyit edilebilmektedir. Bu çerçevede, sektörel bazda Türkiye'nin benzer gelişmekte olan ülkelere göre pazar payı artışları sınırlı kalmıştır. Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracatın yaklaşık yüzde 80'ini oluşturan gıda, giyim, tekstil, motorlu taşıtlar, makine-teçhizat ile elektrikli makine ve cihazlar sektörlerinin küresel kriz sonrası dönemde kriz öncesi döneme kıyasla GBD'si artsa da sektörlerin çoğunda 1'in altında kalmıştır. Sektör bazında pazar payları ve hesaplanan GBD değişimleri Grafik 5'te gösterilmiştir. Bulgular şu şekilde özetlenebilir:

- İncelenen dönemde, pazar payını düşürmeden GBD'sini artıran ve 1'in üzerinde tutan tek sektörün gıda olduğu gözlenmiştir. AB'ye yapılan gıda sektörü ihracatının yaklaşık yüzde 80'i yaş meyve ve sebzedden oluşmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu ürün grubunda rakip sayılabilecek İspanya, İtalya, Fransa gibi ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'nin GBD'sinin bu ülkelerin ortalamasının üzerinde olması, gıda üretiminde yüksek kalite artışının bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır.
- Giyim sektörü incelenen dönemde GBD'sini en hızlı artıran sektör olmasına rağmen, pazar payında düşüş gözlenmiştir. Bu sektörün, ucuz iş gücü ile maliyet avantajına sahip olan Çin ve Bangladeş gibi ülkelerle fiyat rekabeti yerine kalite standardını yükseltmeyi ön plana alarak ihracat gelirlerini artırmayı tercih ettiği düşünülmektedir.
- Motorlu kara taşıtları, tekstil, makine-teçhizat ile elektrikli makine ve cihazlar sektörleri hem GBD'lerini hem de pazar paylarını artırmıştır. Ancak, bu sektörlerin GBD'lerinin 1'in altında seyretmesi, pazar payı artışlarında kalite artışının yanı sıra fiyat rekabetinin etkili olduğunu düşündürmektedir.
- İnceleme döneminde Türkiye'nin AB pazarında en yüksek pay artışını tekstil sektöründe gerçekleştirdiği gözlenmektedir. Söz konusu sektör, GBD'sini 1'e yakın seviyelerde tutarak, ihracatını önemli oranda artırmıştır. Bu gelişme, giyim sektörü gibi, Uzak Doğu ülkeleri ile ucuz iş gücü kaynaklı rekabetin olduğu tekstil sektöründe de, kalite standartlarının sürekli olarak arttığını ortaya koymaktadır.
- Makine-teçhizat sektöründe ise, Türkiye'nin GBD'si zaman içinde yükselse de, rekabet performansı Asya ve Orta Avrupa ülkelerinin altında kalmıştır (Grafik 9). Öte yandan, elektrikli makine ve cihazlar sektörü GBD'sini pazardaki diğer ülkelerin altında tutarak pazar payını artırabilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Son yıllarda Türkiye'nin AB'deki pazar payının yükselmesinde konjonktürel faktörlerin yanı sıra ürün kalitesine dayalı rekabet gücündeki artışın da etkili olduğu değerlendirilmektedir. Türkiye'nin rakiplerine göre fiyatlarını düşürmeden ihracatını artırabilmiş olması, söz konusu gelişmede kalite artışının katkısına işaret etmektedir. Bazı alt sektörlerde fiyat rekabeti öne çıksa da, genel olarak Türkiye ihraç ettiği ürünlerin fiyatlarını AB pazarındaki ortalama fiyatların altında ancak ortalamaya yakın bir seviyede tutarak pazar payını artırmaya devam etmiştir. AB pazarına satılan ürünlerin kalitesindeki artışlar, Türkiye'nin AB pazar payındaki 2013 yılından bu yana görülen genişlemenin sürdürülebilirliğine dair olumlu sinyaller sunmaktadır. Bu çerçevede, AB ülkelerinde nihai yurt içi talep kaynaklı büyümeye birlikte, üretimde yakalanan kalite standardındaki artışların devam etmesinin önümüzdeki dönemde ihracat artışlarında belirleyici olacağı düşünülmektedir.

Kutu
4.3

Tarım Bankacılığının Tarımsal Verimliliğe Etkisi

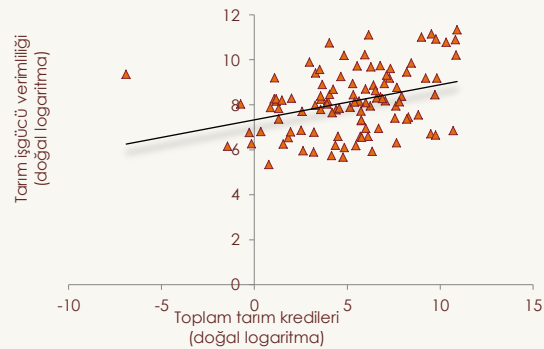
Günümüzde gıda arzı ve gıda fiyatlarında yaşanan çoğunlukla dışsal nitelikteki dalgalanmalar makro iktisadi politika tasarımı güçleştirmektedir. Bu nedenle, gıdada arz ve fiyat dalgalanmalarını en aza indirecek önlemler geliştirilmesi konusu politika yapıcılarında ajandalarında üst sıralarda yer alan gündem maddeleri arasındadır. Tarımda verimlilik artışının gıda arzı ile gıda fiyatlarının seviye ve oynaklığını olumlu yönde etkileyebileceğini gösteren bilimsel çalışmalar mevcuttur. Toplam tarım katma değeri veya birim tarım işgücü başına düşen tarım katma değeri ile ölçülen tarımsal verimlilik arttıkça gıda arzı artmakta ve dalgalanmalara daha az maruz kalmaktadır. Bu da gıda fiyat artışlarını ve fiyat oynaklıklarını makul düzeylerde tutabilmektedir.

Tarımda yüksek teknoloji ve modern ekipman kullanımının üretimde belirgin oranda verimlilik artışına neden olduğu bilinmektedir. Tarımsal üretimde teknoloji ve ekipmana erişim ise üreticilerin bu alanlarda yatırım yapabilmek amacıyla borçlanabilme kapasiteleri ile, yani tarım finansman sisteminin gelişmişlik düzeyi ile belirlenmektedir. Gelişmiş bir tarımsal finansman sistemi üreticilere uygun teknolojik makine-ekipman edinme, verimli arazi alımı, tesis yapımı/modernizasyonu, sulama tertibatı kurulumu ve tohum/fide/hayvan alımı için borçlanma imkanı sağlamakta; ayrıca, bu alanlarda teknik danışmanlık hizmetleri sunabilmektedir.

Bu çalışmada Dünya Bankası ile Gıda ve Tarım Örgütü'nün (FAO) 1991-2014 dönemi ve 104 ülke için ülke bazlı verileri kullanılarak tarım bankacılığının gelişmişlik düzeyi ile tarımsal verimlilik arasındaki ilişki incelenmektedir. Analiz sonuçlarına göre tarım kredilerinin seviyesi arttıkça tarımsal verimliliğin arttığı güçlü bir şekilde gösterilmiştir. Türkiye'de tarım bankacılığı henüz yeni gelişme aşamasındadır ve dünyada tarım alanında gelişmiş olan ülkelerle kıyaslandığında ülkemizde tarım bankacılığının hacim ve kapsamının genişlemesinin önemli faydaları olabileceği değerlendirilmektedir. Ülkemizde geçmişte sadece kamu bankaları odaklı olarak gerçekleştirilen tarım bankacılığı faaliyetlerinde son yıllarda özel bankalar da oldukça aktif hale gelmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye'de tarım kredilerinin özel bankaların öncülüğünde artış sergilemesiyle tarımsal üretimde verimliliğin hızlı bir şekilde artabileceği ve tarım sektöründeki kronikleşmiş yapısal sorunların kısmen de olsa giderilebileceği ortaya çıkmaktadır.

Tarımsal işgücü verimliliği ile toplam tarım kredileri arasında pozitif bir ilişkinin var olduğu ülke düzeyindeki ham veri üzerinden rahatlıkla gözlenmektedir (Grafik 1). Buna göre tarımsal finansman imkanları arttıkça tarım üretiminde verimlilik de artmaktadır. Türkiye'de tarım bankacılığının özel bankalar için görece olarak yeni, kârlı ve oldukça hızlı gelişen bir alan olduğu gözlenirse de dünyada tarım üretiminde öne çıkan ülkelerle kıyaslandığında ülkemizde özel tarım bankacılığı hacminin toplam kredi hacmi içindeki payının oldukça düşük kaldığı söylenebilir. Bu tespitten hareketle tarım bankacılığının geliştirilmesinin tarımsal üretime ve verimliliğe önemli ölçüde katkı yapabileceği düşünülmektedir.

Grafik 1. Tarımsal İşgücü Verimliliği Tarım Kredileri İlişkisi

Kaynak: Dünya Bankası ve FAO. Her iki değişken de 1991-2014 dönemi için ülke bazında ortalama reel değerlerin doğal logaritması alınarak hesaplanmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi tarım bankacılığının hacmi ile tarımsal verimlilik arasında görünürde önemli bir pozitif ilişkinin varlığı göze çarpmaktadır. Bu noktadan hareketle, ülkemizde tarım bankacılığının geliştirilmesine yönelik çabaların tarımsal verimliliği önemli oranda artırabileceği önermesi ortaya çıkmaktadır. Bu önermeye ilişkin daha somut ve kantitatif bilgi içeriği olan sonuçlar üretebilmek için veriye dayalı dikkatli bir analiz gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Burada temel amaç tarımsal bankacılığın hacmindeki artışın tarımsal verimliliği artırıp artırmadığının ve eğer artıyorsa da bu katkının kantitatif büyüklüğünün tespit edilmesidir. Bu bağlamda, aşağıdaki regresyon denklemi başlangıç noktası olarak belirlenmiştir:

$$VA_{j,t} = \beta_0 + \beta_1 \cdot CA_{j,t} + \beta_2 \cdot X_{j,t} + f_j + f_t + \epsilon_{j,t}.$$

Bu eşitlikte j ve t sırasıyla ülke ve yıl endekslerini, VA tarımsal üretim değişkenini, CA tarım kredilerini, $X_{j,t}$ kontrol değişkenlerini, f_j ve f_t ülke ve yıl sabit etkilerini, ϵ ise hata terimini sembolize etmektedir. Bu eşitliği kullanarak standart OLS, sabit etkiler panel ve araç değişken regresyonları ile sonuçlar üretilmiştir. Tarımsal üretkenlik değişkeni olarak tarım katma değerinin doğal logaritması ve tarımda çalışan kişi başına tarım katma değerinin doğal logaritması kullanılmıştır. Sonuçlar Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1'de sunulan sonuçlara göre tarım kredileri iki katına çıktığında tarımsal verimlilikte yüzde 4-5 civarında bir artış meydana gelmektedir. Türkiye'de yeni açılan krediler dikkate alındığında tarım kredilerinin toplam kredilere oranı ortalama binde 5 civarındayken, sektörün hedefi uzun vadede yüzde 10'lar düzeyine ulaşmaktır. Bu bağlamda, regresyon sonuçları söz konusu hedefe ulaşıldığında tarımsal verimlilikte artışlar yaşanabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca regresyon sonuçları tarımsal kredilerdeki artışın gelişmekte olan ülkelerde tarım katma değeri üzerinde, gelişmiş ülkelerde ise tarımsal işgücü verimliliği üzerinde daha etkili olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle, gelişme patikası üzerinde ülkelerde tarımsal finans sistemi geliştikçe ilk önce tarım alt yapı projeleri gibi sabit yatırımlar vasıtasıyla üretim kazanımları gerçekleşmekte, daha sonraki evrelerde ise bu alt yapı projelerinin etkin kullanımı ile tarımsal işgücü verimliliği önemli ölçüde artmaktadır. Bu sonuçlar hem kesit, hem panel, hem de araç değişken regresyonları ile doğrulanmaktadır (Tablo 1.a ve 1.b).⁷

Tablo 1.a	Bağımlı Değişken: Toplam Tarım Katma Değeri								
	Toplam			Gelişmekte Olan Ülkeler			Gelişmiş Ülkeler		
	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]
Tarım Kredileri	0,151*** (0,048)	0,051*** (0,018)	0,050*** (0,011)	0,254*** (0,043)	0,054** (0,026)	0,056*** (0,012)	0,023 (0,041)	0,030 (0,019)	0,039** (0,017)
Kontrol Değişken	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Gözlem Sayısı	90	1005	847	71	795	671	19	210	176

Tablo 1.b	Bağımlı Değişken: Tarımsal İşgücü Verimliliği								
	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]	[6]	[7]	[8]	[9]
Tarım Kredileri	0,172* (0,098)	0,045** (0,018)	0,042*** (0,011)	0,258*** (0,061)	0,026 (0,020)	0,018 (0,013)	0,032 (0,041)	0,076*** (0,014)	0,093*** (0,018)
Kontrol Değişken	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Gözlem Sayısı	90	1005	847	71	795	671	19	210	176

Kaynak: ***, ** ve * sırasıyla yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Standart hatalar parantez içerisinde verilmiş ve ülke düzeyinde toplulaştırılmıştır. Araç değişken olarak tarım kredileri doğal logaritmasının ikinci gecikme değeri kullanılmıştır. Kontrol değişkenleri olarak borç verme faiz oranı ve ekilebilir tarım alanı kullanılmıştır. Veri seti olarak 1991-2014 arası dönem için 104 ülke verisi kullanılmıştır. Tarımsal işgücü verimliliği toplam tarım katma değerinin tarım istihdamına bölümüne elde edilmiştir. [1], [4] ve [7] numaralı sütunlar kesit verileri OLS, [2], [5] ve [8] numaralı sütunlar panel, [3], [6] ve [9] numaralı sütunlar ise araç değişken regresyonlarının sonuçlarını vermektedir.

⁷ Teknik detaylara Aysoy, Seven ve Tümen (2016) çalışmasında yer verilmektedir.

Bu sonuçlar, tarım kredilerinde etkin bir büyüme stratejisi uygulandığı takdirde tarım sektörünün ülke ekonomisine katkısının oldukça önemli boyutlara ulaşabileceğini gözler önüne sermektedir. Özel bankaların uzman bakış açısıyla üreticiye sağlayacağı mikro kredilerin tarımsal verimliliğin artmasının yanı sıra ülkemiz tarım sektöründeki yapısal sorunların giderilmesine de önemli katkı sağlayabileceği öngörülmektedir. Bu çerçevede, bankacılık sektörünün tarım kredileri alanında ürün çeşitlendirmesine giderek tarım üreticilerinin makine-ekipman ve üretim teknolojisi eksiklerini kapamaya yönelik mikro kredilere ağırlık vermesinin sağlanması, tarımda üretkenliği ciddi oranda iyileştirecek bir politika tavsiyesi olarak ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

Aysoy, C., U. Seven ve S. Tumen (2016). "Agricultural credits and agricultural productivity: Cross-country evidence," Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, yayımlanma aşamasında.